

сінанімічныя, антанімічныя і аманімічныя. Безумоўна, для тэрміналагічнай сістэмы яны вельмі спецыфічныя. Найчасцей сустракаюцца такія тэрміны-сінонімы, якія вылучаюцца з дзвюх іншамоўных тэрмінасістэм, напрыклад кантралёр – рэвізор, спонсар – фундатар. Радзей вылучаецца іншамоўны тэрмін і ўласнабеларускі: экспарт – бартар – таваразварот. Неабходна звярнуць увагу, што сінонімы пры гэтым адрозніваюцца сваёй экспрэсіўнай афарбоўкай, замацаванасцю за пэўным стылем, ступенню ўжывальнасці (спонсар – мецэнат).

Важна адзначыць асобную групу сінонімаў, што складаюць тэрміны-дублеты, – словы, якія не маюць ні семантычных, ні стылістычных адрозненняў.

Акрамя таго, у тэрміналагічнай лексіцы, як і ў агульнаўжывальнай, выдзяляюцца тэрміналагічныя варыянты. Як лічаць многія лінгвісты, іх узнікненне і існаванне выкліканы недасканалай распрацаванасцю тэрміналогіі.

З’ява антаніміі праяўляецца ў тым выпадку, калі словы асацыіруюцца з іншымі словамі па прыцыпе кантрасту: увоз – вываз; або дзякуючы розным лексемам з супрацьлеглым значэннем.

Такім чынам, пры ўкладанні студэнтамі тэрміналагічнага слоўніка падмовы сваёй спецыяльнасці, напрыклад падмовы бухгалтарскага ўліку, можа вызначацца пэўны моўны спецыяльны ланцужок закрытага тыпу з вялікай колькасцю парадыгматычных і стылістычных фармулёвак.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.

Т. М. Ігнацюк

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

АСНОЎНЫЯ КАНСТЫТУТЫЎНЫЯ ПРЫКМЕТЫ ПАФАСУ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

Аналіз літаратуры, у якой так ці інакш закранаецца катэгорыя пафасу, дазваляе вылучыць асноўныя, на нашу думку, канстытутыўныя прыкметы гэтага складніка маўлення.

1. *Дыскурсіўнасць*. Пафас – катэгорыя дыскурсіўная. Сацыяльнае адзінства ўзнікае на аснове прыхільнасці ідэям, вобразам, эмоцыям, якія паяўляюцца пры іх *артыкуляцыі*. Дыкурс з’яўляецца мнагазначным тэрмінам шэрага гуманітарных навук, прадмет якіх прама ці ўскосна прадугледжвае вывучэнне функцыянавання мовы – лінгвістыкі, літаратуразнаўства, сацыялогіі, філасофіі і інш. Выразнага і агульнапрызнанага вызначэння дыскурсу, якое б ахоплівала ўсе выпадкі яго ўжывання, не існуе, і не выключна, што менавіта гэта спрыяла шырокай папулярнасці, набытай гэтым тэрмінам за апошнія дзесяцігоддзі.

Найбольш зразумелым з’яўляецца камунікатыўная трактоўка дыскурсу як маўлення і супрацьпастаўленне яго логасу – слову. Пад дыскурсіўнасцю ў шырокім сэнсе разумеецца ўласцівасць маўлення, супрацьпастаўленая

вербальнасці (славеснасці). Існуе антытэза таго, што гаворыцца (логасу) і што прамаўляецца (дыскурсу). Такое разуменне дыскурсу грунтуецца на пазіцыі прамоўцы [3, с. 7–25].

Разуменне дыскурсіўнай прыроды пафасу неаддзелена ад паняцця інстытуцыянальнасці. “Ключавы канцэпт інстытута, пазначаны ў свядомасці асобным іменем, звязаны з пэўнымі функцыямі людзей, грамадскімі рытуаламі і стэрэатыпамі, якія ўтвараюцца дзякуючы маўленню” [2, с. 56]. Любая ідэя, вобраз і ўяўленне атрымліваюць выражэнне праз канкрэтныя інстытуты, арганізаванае пэўным чынам узаемадзеянне людзей, і менавіта аспект арганізацыі ўзаемадзеяння аказваецца надзвычайна важным у трансляцыі пафасу.

Антытэза слова (логасу) і маўлення (дыскурсу) выяўляецца шматстайна. Славеснасць арыентавана не на прадметнае “што”, а на выяўленчае “як”. Напрыклад, у рамане М. Герчыка “Вяртанне да сябе” даецца ўспрыманне слова – таго, “як” казаў адзін з персанажаў:

Найчасцей рагталі не з таго, што казаў Арсен Міхайлавіч, а з таго, як ён гаварыў. А гаварыць ён умеў, яна гэта адчула, паслухаўшы яго выступленні на сходах. Як быццам нічога новага, усё звычайнае, знаёмае, але яго гаворка захапляла. Гаварыў ён нямоцна, сіпавата, але па-мастацку жыва і вынаходліва. Была нейкая дзіцячая непасрэднасць і шчырасць, з якою ён гаварыў, здольнасць захапляцца ўласнымі словамі, быццам п'янец ад іх і п'яніць імі слухачоў. Гэта была нейкая магія слоў, белая ці чорная, ліха яе ведае, але жанчыны, прыяцелькі Ірыны, часам жартавалі, што ён мог бы загаварыць любую да смерці, да таго, што яна пайшла б з ім на край свету (М. Герчык).

2. *Семіятычнасць.* Прырода пафасу семіятычная. Сродкам рэалізацыі сацыяльных трансакцый з'яўляюцца семіятычныя сістэмы, галоўная сярод якіх – мова. Семантыка, як даказана і фактычна пацверджана сучаснай лінгвістыкай, не існуе асобна ад прагматыкі. “Сцвярджэнне аб адзінстве семантыкі і прагматыкі можна сфармуляваць дакладней як сцвярджэнне аб іх функцыянальным адзінстве... Семантыка – неад'емная частка прагматыкі, гэта значыць нашых агульных ведаў пра свет і выкарыстанне мовы” [6, с. 32–48].

Пацверджаннем семантыка-прагматычнага адзінства, на нашу думку, можа служыць той факт, што прыметнік *знакавы* набывае ў маўленні прагматычную валентнасць. Знаканасць – статуснае азначэнне падзеі (*знакавы юбілей, знакавая падзея*), напрыклад: *Будаўніцтва і адкрыццё Мінскага метрапалітэна, увядзенне абмежаванага кантынгенту савецкіх войскаў у Афганістан, рэкорды ў спаборніцтвах Алімпіяды-80 і ў пакарэнні космасу, трагічная гібель Пятра Маішэрава, балет “Лебядзінае возера” як сімвал смерці ў найвышэйшых партыйных эшалонах, антыалкагольная кампанія, паскарэнне і іншыя заклікі перабудовы, ідэалагічныя віткі “халоднай вайны” і пратэсты супраць гонкі ўзбраенняў, а яшчэ катастрофа на Чарнобыльскай АЭС, попел якой накрыў краіну на многія дзесяцігоддзі... І гэта толькі частка *знакавых падзей 1970–80-х гадоў*, якія журналісты “Звязды” пражылі разам з героямі сваіх публікацый і чытачамі [5].*

3. *Кантрастыўнасць.* Знак выдзяляе дэнатат праз указанне на яго. Функцыя выдзялення мае іменную ўласцівасць. Сказаць “што” – гэта значыць

сказаць што *іменна*. Часціца *іменна* не толькі ўдакладняе і адасабляе каго-што-небудзь, але і кантрастыўна ўзмацняе сцвярджэнне. Так, выраз “*іменна Пракоп*”, уласна, азначае “*не хто іншы, як Пракоп*”. У сказе “*Што ты сказаў?*” фокус кантрасу прыходзіцца на прадметнае “*што*”. Можна запытаць пра асобу таго, хто нешта сказаў: “*Хто іменна сказаў?*” Несумненна, што прамоўца не абьякава да таго, *хто* сказаў і *што* сказана (*Што людзі скажуць?*). Прадметная “*штойнасць*” і асабовая “*хтойнасць*” набываюць у маўленні прагматычную значнасць. Пытанні *Хто ты такі? Што гэта такое?* вымаўляюцца не толькі з мэтай ідэнтыфікацыі асобы ці прадмета, але і з мэтай культывавання ўласнай свабоды.

4. *Рытарычнасць*. Пафас па азначэнні не можа не быць рытарычным. Гэты дыскурсіўны складнік існуе неад’емна ад *рыторыкі* – тэорыі і практыкі пераканаўчага маўлення, аб’ект даследавання якой – “маўленне, маўленчая дзейнасць” [7, с. 4]. Паняцце маўлення фігуруе ва ўсіх існуючых дэфініцыях рыторыкі.

Пафас – адзін з канстытутыўных складнікаў маўлення. Рытар не гаворыць, а прамаўляе. Будучы маўленчым дзеяннем, прамова можа мець юрыдычную перспектыву: *Мітрапаліт Павел у Смаленску адважыўся на прамовы, якія не наважваецца прамаўляць у Беларусі* (з інтэрнэту). Уласцівасць рытарычнасці праяўляецца ў выразнасці маўлення – ужыванні ўзнёслай і зніжанай лексікі, шматлікіх рытарычных фігур.

Маўленне, якое схіляе і заклікае да дзеяння, не будзе мець поспеху, калі яно не пераконвае. У пафасным маўленні выразна праяўляецца перакананасць прамоўцы, напрыклад: *Глеб Кротаў прамаўляў з такой перакананасцю і пафасам, быццам яны жылі недзе ў годзе сорак восьмым: – Хоць і напладзілі розных нефармалаў, а па сутнасці зародкаў новых партый, але мы гэтых зародкаў прыціснем. А хто супраць, хай саступіць з дарогі. Нас шмат...* (А. Асіпенка).

5. *Ідэалагічнасць*. Асноватворчай катэгорыяй пафасу з’яўляецца *ідэя*. Адна з трактовак пафасу – “асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н.” [4, т. 4, с. 126]. Калі, напрыклад, прамоўца пачынае даклад дэкларацыяй тыпу “*Пафас майго выступлення ў тым, што...*”, то ён, несумненна, разумее пад пафасам галоўную ідэю свайго выступлення, якую імкнецца трансліраваць слухачам (*нацыянальная ідэя, патрыятычная ідэя, ідэя добра, ідэя любові і г. д.*).

Яскравым прыкладам ідэалагічнай прыроды пафасу з’яўляецца, напрыклад, яго сувязь з нацыянальнай ідэяй – вышэйшай формай нацыянальнай самасвядомасці. Нацыянальная ідэя падпітваецца пачуццём патрыятызму, напрыклад: *Я – беларус, я нарадзіўся На гэтай казачнай зямлі, Дзе між лясоў і пушчаў дзікіх Адвеку праішчурны жылі. Я – беларус, я ганаруся, Што маю гэтае імя. Аб добрай славе Беларусі У свеце знаюць нездарма! Я – беларус, і я шчаслівы, Што маці мову мне дала, Што родных песень пералівы І зблізку чую, і здаля. Я – беларус, і хоць сягоння Яшчэ малы, але скажу: Я родам з племя непакорных І прад бядой не задрыжу!..* (Н. Гілевіч).

6. *Абуджанасць*. Любая ідэя нараджаецца ў абуджанай свядомасці – “вышэйшай форме псіхічнага адлюстравання, уласцівай грамадска развітому

чалавеку”, “ідэальнаму боку мэтанакіраванай дзейнасці” [1]. Пафаснае маўленне – справа свядомых і мэтанакіраваных людзей.

Выдзяляюцца розныя тыпы свядомасці, напрыклад *грамадская, навуковая, праектная* і інш. З гістарычнага пункту гледжання ў беларускай мове найбольш адзначана так званая *класавая і пралетарская* свядомасць, напрыклад: – *Грамадзянскую вайну, да твайго ведама, выйгралі вось такія, як я, адной пралетарскай свядомасцю багатыя байцы рэвалюцыі, а твае высокапісьменныя белавардзейцы уцякалі ад нашых рэвалюцыйных шабляў, аж гублялі штаны і іншую амуніцыю* (А. Асіпенка).

Дыхатамія “свядомасці – несвядомасці” выразна праяўляецца ў ідэалагізаваным маўленні, напрыклад: *Каб мы ставілі пытанне інакш, то гэтым самым ставілі б усю справу пабудовы сацыялізму... у залежнасць ад адсталых, несвядомых элементаў нашай вёскі; Дзядзька падумаў, аўтарытэтна адказаў: – Міканор – чалавек сазнацельны, ідзейны. – Сазнацельны, ідзейны, – перакрываў яго Ігнат. – Гаспадар ен які, пытаю...* (І. Мележ).

7. *Эмацыянальнасць.* Падчас апісання пафасу гаворыцца пра “эмацыянальны зарад”, “эмацыянальны напал”, “эмацыянальнае напружанне” і г. д. Пафасныя праяўленні насычаны эмоцыямі, выкліканы імі. У адрозненне ад пачуцця, эмоцыя – з’ява не рэфлексіўная, а рэактыўная (*эмацыянальная рэакцыя*). Эмоцыі ўласціва эксплазіўнасць (выбуховасць), напрыклад: *Жыў у тваёй маўклівасці прысуд. І, калі гнеў твой выбухнуў, раскуты, – Маё збавенне праз твае пакуты Прышло. Ды не пазбавіла пакут* (А. Грачанікаў).

У шматлікіх кантэкстах пафас трактуецца як узбуджэнне. У прамове павінен прысутнічаць пабуджальны стымул. Пераход да рэжыму “стымул – рэакцыя” – гэта пераход ад слова да справы, ад эвалюцыйнага росту да рэвалюцыйнага развіцця. Рэвалюцыя, як карэнны пераварот у жыцці грамадства, “выбухае”: *Над зямлёю паплыў новы, радасны кліч: “беднякі ўсяго свету, злучайцеся! Распаліце ў душы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!* (А. Дудар).

8. *Дынамічнасць.* Пафас – дзейсны складнік маўлення. Слова *дынаміка* асацыіруецца з рухам наперад, развіццём, пад’ёмам, магутнасцю, галоснасцю, энергіяй.

Дынаміка развіцця прадугледжвае тэмп – часавую акрэсленасць працэсу. Слова *тэмп* (*тэмпы*) спадарожнічае пафаснаму маўленню і, нярэдка, дамінуе ў палітычным дыскурсе, напрыклад: – *Каб вывесці раён з прарыву, неабходна узняць тэмпы калектывізацыі* (І. Мележ).

Дынамічнасць праяўляецца ў маўленчых дзеяннях і трансакцыях. Напрыклад, такі маўленчы акт, як пагроза, не можа не быць пафасным: *Пабаравелы і ўжо амаль сіні Марк Удоеў сядзеў за сталом перад бутэляк і скрыгатаў зубамі: “Зраднікі! Прадажнікі!...” І мат-перамат, аж немагчыма слухаць. “Пачакайце, гады! Перастраляем, як шалёных сабак. Галовы секчы будзем”* (А. Асіпенка).

Падводзячы вынік агляду асноўных канстытутыўных прыкмет пафасу беларускага маўлення, варта адзначыць, што анталагічная прырода пафасу звязвае яго з экзістэнцыяй існавання свядомых асоб і арганізацыйных грамадскіх

структур, які пазіцыяніруюць і ідэнтыфікуюць сябе ў маўленні і праз маўленне. Пафасу ўласцівы такія канстытутыўныя прыкметы, як знакаваць, дыскурсіўнасць, рытарычнасць, ідэалагічнасць, абуджанасць, дынамічнасць, эмацыянальнасць. У маўленні пафас распазнаецца шэрагам эмацыянальных праяўленняў прамоўцы; галоўныя з іх – уздым, узнёсласць, узбуджэнне, запал, натхненне і энтузіязм.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Совет. Энцикл. ; СПб. : Ленингр. галерея, 1993. – 1628 с.
2. Карасик, В. И. Дискурсивное проявление личности / В. И. Карасик // Вестн. РУДН. Сер.: Лингвистика. – Т. 20, № 4. – С. 56–77.
3. Кубрякова, Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональный и структурный аспекты : сб. обзоров. Сер.: Теория и история языкознания РАН. ИНИОН. – М., 2000. – С. 5–13.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ імя П. Броўкі, 1977–1984. – Т. 1. – 1977. – 608 с. ; Т. 2. – 1978. – 768 с. ; Т. 3. – 1979. – 672 с. ; Т. 4. – 1980. – 768 с. ; Т. 5, кн. 1. – 1983. – 663 с. ; Т. 5, кн. 2. – 1984. – 608 с.
5. Цельшук, В. Як “Звязда” пісала гісторыю (1976–1986): палітыка, эканоміка, культура, краязнаўства і шмат іншага [Электронны рэсурс] / В. Цельшук // Штодзён. беларускамоўн. грам.-паліт. газ. – 2017. – 1 жн. – Рэжым доступу: <http://www.zvyazda.by/be/news/20170728/1501256111-yak-zvyazda-pisala-gistoryyu-1976-1986>. – Дата доступу: 12.10.2020.
6. Шенк, Р. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бигнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXIV / под ред. Б. Ю. Городецкого. – М., 1989. – С. 32–48.
7. Шишко, Н. Б. Риторика / Н. Б. Шишко. – Минск : Современ. шк., 2007. – 272 с.

Г. М. Канцавая

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ПРАЦА З ФРАЗЕАЛАГІЗМАМІ ЯК СРОДАК УЗБАГАЧЭННЯ СЛОЎНІКА ВУЧНЯЎ І СТУПЕНІ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

У працы па развіцці маўлення вучняў пачатковых класаў вялікае значэнне мае ўзбагачэнне іх слоўніка. На ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання настаўнікі пачатковых класаў часта сустракаюцца з адказамі, беднымі ў лексічных адносінах. Гэта адбываецца таму, што малодшыя школьнікі мысляць канкрэтна: многія словы і паняцці яны выкарыстоўваюць, часта зусім не разумеючы іх значэння. Таму праца па развіцці маўлення вучняў пачатковых класаў прадугледжвае ўвядзенне ў іх слоўнікавы запас устойлівых адзінак. Разуменне фразеалагізмаў і выкарыстанне іх у вусным і пісьмовым маўленні з’яўляецца паказчыкам узроўню валодання роднай мовай. Фразеалагізмы